

1) Propostes de termes a introduir al diccionari per a enriquir i especificar la terminologia ictioní-mica. És el cas, per exemple, dels esmentats *catxel*, *pestriu* i *quetsèmper*.

2) Propostes de correcció de formes ja normatives, com és el cas de *panegal*, que s'ha esmenat en *penegal*, o *peona* en *paona*, a partir de les seves formes etimològiques.

3) Proposta de supressió o restricció de camp semàntic, com el cas de *turbot*, terme que introduí Torra al seu diccionari sense que, al segle XVII, tingués presència real en la llengua viva.

Pel que fa a l'àmbit general de l'obra, cal advertir, no obstant, que la lectura centrada en els ictiònims és només la visió lineal del llibre que ressenyem. Però el compendi dels articles, tan encertadament publicat per l'Institut d'Estudis Catalans, ens permet altres perspectives temàtiques, intel·lectuals i acadèmiques. Un punt important que trobarem en aquest aspecte seran les recomanacions metodològiques, fruit de la gran experiència de l'autor i que són d'un alt valor per a tot aquell qui vulgui centrar-se en la recerca científica. Un exemple clar d'aquesta vessant és la referència a les disquisicions etimològiques on moltes vegades ens deixem portar per digressions vanes i judicis forçats, com indica l'autor:

Les intuïcions etimològiques s'han de recolzar en dades, s'han de vestir d'una certa erudició, s'han d'exhibir arguments comparatius per a fomentar-les; altrament, se les emporta el vent de la improvisació i de la lleugeresa (p. 150).

Finalment, cal dir que l'obra és també un compendi de valors humans com trobem, per exemple, en les diverses referències d'estima i agraïment als seus admirats mestres com Joan Coromines i Antoni Maria Badia i Margarit, entre altres. També veiem, ara i adés, exemples d'humilitat i cavalleriesitat com l'agraïment sincer que, sistemàticament en cada article, tributa als seus informants i col·laboradors, i on no falta mai una justificació als límits dels seus predecessors.

Mostres com aquestes de senzillesa, rectitud, fidelitat i humanitat esquitxen aquí i allà l'obra de Joan Veny, detalls que poden passar discretament en la lectura d'un sol article, però que, agrupats en una lectura íntegra i atenta del conjunt, esdevenen un retaule impressionista on la suma de petites pinzellades perfila el retrat d'un colossal filòleg, un rigorós científic i una personalitat plena de valors humans.

Comptat i debatut, estem davant d'una obra immensa, fruit d'una tasca sàvia, pacient i rigorosa que il·lumina el coneixement dels fenòmens lingüístics, culturals i històrics de la ictiologia catalana i mediterrània amb una veu poderosa i irrepètible, de la qual esperem nous fruits que enriqueixin el camí mamprés.

Francesc Xavier LLORCA IBI
Universitat d'Alacant

VENY, Joan (2022): *Variació i norma en la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 159 p.

La fortalesa de Joan Veny no deixa de sorprendre'ns. La capacitat de treball de qui ha estat mestre de tants investigadors en l'àmbit de la Filologia Catalana és admirable i així es posa de manifest, una vegada més, en aquesta nova publicació. Es tracta d'un llibre en el qual el Dr. Veny ens presenta diversos treballs sobre el lèxic català, lligats per una temàtica que «gira entorn de la variació en el temps i l'espai i l'accés de variants dialectals a la norma». Dos ja van veure la llum en 2018: «Elements diatòpics en la lexicografia catalana» i «Tradició, creativitat en els noms del 'camí de Sant Jaume'»; i un altre va aparèixer a la revista *Estudis Romànics* en 2021: «Gal·loromanisme o iberoromanisme? A propòsit d'antropònims catalans d'origen occità». Com a novetat, ens n'ofereix un quart que està en premsa: «Variació diatòpica en català antic»; i, finalment, n'hi inclou un cinquè que correspon a una ponència llegida en 2007 i 2009 en sengles col·loquis: «Diatopismes i estàndard». A les pàgines 103-104 es donen tots els detalls de la procedència de les cinc contribucions.

El llibre es divideix en tres parts titulades *Diatopia*, *Onomasiologia* i *Diatopia i norma*, en les quals el lector té l'oportunitat d'endinsar-se, des de perspectives diferents, en el mar immens de la variació de la llengua catalana. En aquestes pàgines, el Dr. Veny ens dona les claus que permeten entendre la riquesa del lèxic dialectal del català i, alhora, l'esforç que històricament s'ha fet per incorporar-la en l'estàndard. Es complementen els treballs amb un annex de trenta-quatre mapes lingüístics, amb els quals exemplifica cartogràficament els mots que comenta en els diferents capítols. Com no podia ser d'una altra manera, tots aquests mapes es fonamenten en la informació que aporta l'*Atlas Lingüístic del Domini Català (ALDC)*, encara que en alguns casos hi incorpora les dades de l'*Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja (ALEANR)*, especialment interessants per veure el comportament d'alguns vocables en aragonès. I es tanca el volum amb un útil índex de mots, on recull totes les paraules que ha comentat al llarg dels cinc capítols.

Els textos del professor Veny són engrescadors i aconsegueixen tothora desvetllar l'interès del lector, perquè, d'una manera o altra, sempre aporten una innovació en el camp d'estudi de la llengua catalana. En aquest sentit, volem remarcar tot seguit les raons per les quals hem de recomanar la lectura del llibre que aquí ressenyem.

La primera d'aquestes raons, la trobem en l'article que duu com a títol «La variació diatòpica en el català antic» (p. 11-32), on repassa «la *variació* dialectal dins l'*espai* de l'edat mitjana quan el llatí ja havia esdevingut un romanç diferenciat (segles VII-XV)». A partir de la distinció que ja existia entre el llatí clàssic i el vulgar que va arribar a la província Tarraconense, el Dr. Veny posa de relleu que, en la seva evolució, el llatí parlat allí va començar a derivar cap a una nova realitat lingüística que, aleshores, presentava més afinitats amb la de la Gàl·lia (p. ex., cat. i oc. *menjar*, fr. *manger*, oposat al cast. i port. *comer*), però també certes coincidències amb l'àrea més oriental de l'àmbit romànic (p. ex., del ll. EQUA > cat., gall., port. *egua*, cast. *yegua*, rom. *iapă*), i fins i tot la preferència per alguns mots que només han deixat descendents en català (p. ex., ant. *enagar*, *desar*, *enyorar*, *vora*, *deler*).

Amb molta cura, fa una revisió dels factors que van provocar la diversificació d'aquell romanç que neix entre els segles VII-VIII. D'una banda, es deté en els esdeveniments històrics que foren determinants en la configuració del català, tal com el coneixem actualment: la conquesta musulmana, que coincideix amb la incipient manifestació dels romanços peninsulars i determina la formació del català en un territori específic; i el repoblament de les terres conquerides als sarraïns, que afavoreix l'extensió de la llengua catalana.

D'una altra, concreta les causes que han afavorit la variació interna del català. De caire històric són: *el substrat*, present fonamentalment a través de mots que apareixen arreu del domini lingüístic (p. ex., *argelaga*, *mata*, *barranc*, *barraca*, *bres*, *bresca*), però especialment interessant a l'àrea pirinenca occidental per la presència d'una població "basca o bascoide" fins al segle X; *el superstrat germànic*, per al qual es plantegen diferents vies d'incorporació al català (p. ex., *guardia*, *franc*, *bramar*, *esparver*, *gratar*); i *l'adstrat*, que cal tenir molt en compte en aquelles àrees que han estat (o estan) en contacte amb altres llengües, com l'occità, l'aragonès, el castellà, el sard o l'italià. Pel que fa al paper de l'àrab en la configuració del català, afirma Veny molt encertadament que realment no es pot considerar un superstrat, sinó que cal parlar més aviat d'adstrat, atès l'influx que durant molt de temps exercí sobre els romanços veïns (p. ex., *jarra*, *talaia*, *tambor*, *carxofa*, *séquia*), encara que en territori valencià i insular, amb la reconquesta, hi va haver contacte directe amb la població musulmana i el català (com l'aragonès) es convertí en un verdader superstrat (p. ex. *tafulla*, *atzucac*, *alficòs* o *dacsca*, en valencià; *tafona*, *estormia* o *a betzef*, en balear). Una altra qüestió que soluciona raonablement el Dr. Veny és la influència del mossàrab, defensable en la toponímia llevantina, però no en altres elements lingüístics, que cal atribuir a l'acció de l'aragonès (com *faratxo*) o altres llengües (com *alatxa*, de dialectes italomànics).

Pel que fa als factors geogràfics, assenyala Veny que la situació marginal o d'aïllament d'alguns territoris de l'àmbit catalanòfon ha provocat la presència d'arcaïsmes, com es pot testimoniar en balear, bona part del català occidental, del català septentrional o de l'alguerès. També observa que hi ha hagut factors socials que han participat en la diversificació dialectal, sobretot a l'hora d'explicar el triomf de determinades solucions lligades a una classe social benestant i, en conseqüència, a una varietat prestigia-

da de la llengua. Tanmateix, Veny conclou que, dins tota aquesta diversitat, una de les característiques del català és la unitat gràcies a tota una sèrie de trets que han fet possible avui «una llengua comuna amb notable participació diatòpica i no basada en un model unidialectal».

La segona raó per llegir aquesta publicació ens la facilita el treball titulat «Elements diatòpics en la lexicografia catalana» (p. 33-48), en el qual el professor Veny dona compte de l'aparició de diatopismes en set diccionaris catalans de tot el domini lingüístic, redactats entre el segle xv i el segle xix: *Liber elegantiarum*, de Joan Esteve (1489 [1472]), *Thesaurus puerilis*, de Onofre Pou (1575), *Fontes verborum et phrasium*, Antoni Font (1637), *Dictionarium seu thesaurus catalanolatinitus*, de Pere Torra (1640), *Gazophylacium catalano-latinum*, de Joan Lacavalleria (1696), *Diccionario valenciano castellano*, de Carles Ros (1764) i *Diccionari mallorquí-castellà*, de Pere Antoni Figuera (1840). Remarca Veny que els diccionaris anteriors als segle xvii tenien la missió d'ensenyar el llatí, mentre que, posteriorment, l'objectiu fou l'ensenyament del castellà. Quant als dialectalismes, observa que Esteve, Font, Ros i Figuera, que serien autors perifèrics, són els més fidels a les peculiaritats diatòpiques respectives, malgrat que dins el marc de la unitat lingüística; en canvi, Pou i Torra són més integradors, i Lacavalleria és el més neutre, perquè incorpora el català central amb escassos elements dialectals.

El tercer motiu que anima a llegir aquest llibre el tenim a l'article «Galloromanisme o iberoromanisme? A propòsit d'antropònims catalans d'origen occità» (p. 49-60), on reprèn la qüestió de la “filiació” lingüística del català. És interessant el punt de vista del Dr. Veny a l'hora d'abordar l'assumpte, perquè insisteix en quatre aspectes fonamentals. En primer lloc, defensa la inadequació del mot “filiació”, perquè indica dependència d'una altra llengua, i l'encert del terme “relació”, perquè implica el parentiu amb altres llengües. En segon lloc, manifesta la necessitat de matisar les etiquetes d'*iberoromanisme* i *galloromanisme* entre les quals el català fluctuaria històricament, ja que cal tenir presents condicionants geogràfics i cronològics per donar-los un sentit adequat. Pel que fa a l'iberoromanisme, admet que, en fase de romanització, català (sobretot l'occidental en referència al lèxic), aragonès i castellà comparteixen una base llatina comuna parcialment diferent de l'occità. Posteriorment, en fase de romanicitat, han estat els fets històrics, a partir dels segles xvi-xvii, els que han afavorit una relació cada vegada més intensa amb el castellà, amb la particularitat que no ha estat per via geogràfica, sinó per via impositiva, postergant la llengua pròpia en tots els territoris catalanòfons. A més, no s'ha d'oblidar que a la Franja hi ha hagut secularment un contacte continu amb l'aragonès i que en valencià es van introduir molts aragonesismes per la participació dels aragonesos en la repoblació del País Valencià. En relació amb el galloromanisme, Veny considera que el català s'ha de relacionar directament amb l'occità, perquè són moltes les concomitàncies entre les dues llengües, que testifiquen una probable continuïtat d'àrea lingüística durant els segles vii-xii. Més tard, hi haurà esdeveniments històrics que també facilitaran l'entrada d'elements occitans en el català septentrional.

Per tal d'exemplificar la importància de les relacions de l'occità amb el català, Veny dedica la segona part del capítol als antropònims que han arribat des de terres occitanes, i ho fa revisant —i homenatjant, alhora— l'obra de Francesc de B. Moll sobre els llinatges catalans. Mitjançant aquest resseguiment, observa que hi ha tota una sèrie de cognoms catalans d'origen occità, en ocasions considerats d'origen francès, que tenen la seva motivació en la procedència geogràfica dels immigrants (*Mallach*, *Mirabent*, *Plaiensa*, *Plensa*, *Pompidó*, *Sabanés*), en alguns noms de família occitans (*Clau-sell*) o en el tractament fonètic i/o morfològic de l'antropònim (*Micheu*).

La quarta raó que fa que aquest llibre sigui realment atractiu és l'article titulat «Tradicció, creativitat i cultura popular en els noms del ‘camí de Sant Jaume’» (p. 63-81), un deliciós estudi dels noms de la “via làctia” en català (recollits en el mapa 25 de l'annex cartogràfic final), on n'aporta documentació i n'examina els orígens o les motivacions. A partir de les denominacions més cultes, com *Galàxia* i *Via Làctia*, amb una escassa productivitat, el Dr. Veny comenta les que popularment han arrelat en l'àmbit catalanòfon. Comprovem que *Sant Jaume* (o *Santiago*) és l'advocació que apareix majoritàriament en diferents locucions, sempre al·lusives a la via que es dirigeix a Compostel·la: *camí de Sant Jaume*, que s'estén pel català oriental i pel valencià septentrional i meridional; *carrera de Sant Jaume*, limitada a Organyà, Mallorca i Menorca; *carrer de Sant Jaume*, atestada a Mataró i alguns punts de les Illes Ba-

lears; *carretera de Sant Jaume*, localitzada a bona part del Principat de Catalunya, en valencià septentrional i alguns punts de la Franja d'Aragó; *camí de Santiago*, usada en una part del valencià i en algun punt del tortosí; *carretera de Santiago*, en punts del tortosí i a la Franja d'Aragó; o *carro de Santiago*, *carro de Sant Jaume* o *rastre de Sant Jaume*, amb una utilització molt escadussera. Es palesa també que menys profusió han tingut altres sants a l'hora de designar la Via Làctia: *camí de Sant Miquel*, *camí de Sant Pere*, *arc de Santa Anna*, *carro de Sant Joan*. I d'altres, encara que pocs, troben la motivació en raons alienes al món religiós: *camí del Cel*, *caminito de l'uva*, *senda de l'alba*, *camí de la palla*. De la comparació amb altres llengües romàniques, Veny conclou que, en català, no hi ha conceptes com 'pont', 'arbre', 'vent', 'llet', 'vall' o 'escala', i que hi ha absència d'altres referents locatius, com *Jerusalem* o *Betlem*, o d'altres advocacions, com *Sant Jordi*, *Sant Josep*, *Sant Bernat*, *Sant Blai* o *Sant Carles*.

La cinquena i darrera raó que justifica la recomanació del llibre és l'últim capítol, on ens parla de «Diatopismes i estàndard» (p. 85-102), és a dir, del conflicte que sempre ha existit entre la llengua parlada i la llengua escrita. En aquest sentit, el Dr. Veny posa en relleu que el català «és un exemple singular de com el seu model codificador ha resolt el problema de la relació entre dialectes i llengua estàndard». Indiscutiblement, la història no ha estat generosa amb el català per la forçada fragmentació política i administrativa dels territoris de llengua catalana. Aquesta manca d'unitat ha provocat la prevalença d'una llengua diferent i, en conseqüència, ha impedit una oficialitat duradora del català, la qual, segons ell, hauria facilitat segurament que un dialecte s'hagués convertit en el model supradialectal, com ha passat en altres llengües. Davant d'aquesta realitat, Veny assenyala que la restauració del model s'havia de fer respectant les sensibilitats dialectals, i aquesta ha estat la premissa des que Pompeu Fabra publicà el *Diccionari general de la llengua catalana* (1932). En aquest article, Veny examina dues qüestions relatives a aquesta relació entre la llengua oral i l'escrita. La primera es refereix a l'entrada de diatopismes en la lexicografia normativa, un fet que ja queda reflectit en l'obra de Pompeu Fabra i que l'IEC va intensificar en la primera edició del *Diccionari de la llengua catalana* (1995), encara que aquesta tendència es va frenar en la segona edició de 2007. La segona té a veure amb el paper de la lexicografia dialectal i la geolingüística en la configuració de l'estàndard, un aspecte que ha estat fonamental perquè ha permès avaluar aquesta admissió de diatopismes en les diferents obres lexicogràfiques; a més, demostra Veny com l'*Atles Lingüístic del Domini Català* esdevé una obra capital perquè permet comprovar l'extensió de l'ús dels dialectalismes, un dels criteris bàsics a l'hora d'introduir-los en el *DIEC*. Com a colofó del capítol, dedica un paràgraf a comentar l'entrada justificada en els diccionaris normatius d'alguns castellanismes socialitzats, amb certa tradició i extensió d'ús dins el català.

L'evidència s'imposa: el professor Veny frueix estudiant les paraules, buscant el seu origen, analitzant-ne els canvis i, sobretot, preant la riquesa dialectal de la llengua catalana. De bell nou, ens ho demostra en aquestes pàgines, en les quals, a més, d'una manera conscient, ha aprofundit en la relació que existeix entre la norma i la variació diatòpica, per tal de donar-li el valor que mereix. I magistralment aconsegueix fer-ho d'una manera comprensible i plaent, però sempre des del rigor que exigeix la investigació lingüística.

Javier GIRALT LATORRE
Universitat de Saragossa

VENY, Joan / CABRÉ, Teresa (ed.) (2022): *Antoni M. Badia i Margarit: rellevància acadèmica, inquietud científica i servei a la llengua. Commemoració del centenari del seu naixement*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 278 p.

Era un deure recordar la personalitat d'Antoni M. Badia Margarit arran del centenari del seu naixement, una personalitat polièdrica que va marcar la diferència en el camp de la investigació, l'ensenyament universitari, la gestió acadèmica, units a una conducta ètica i una calidesa humana exemplars [...]